

Verleden en macht in Vondels *Gijsbreght van Aemstel*: een politieke theorie in een literaire vorm

Mike KEIRSBILCK

Abstract

The Amsterdam Schouwburg festively opened in January 1638 with the performance of Vondel's *Gijsbreght van Aemstel*. The play was situated in medieval Amsterdam, but addressed nonetheless the seventeenth-century audience explicitly. In *Gijsbreght van Aemstel* political and moral instructions that related to the Amsterdam of Vondel's age were given. To approach these political and moral instructions, I will make use of Michel Foucault's notion of 'governmentality'. Foucault's theoretical concept deals with the construction of power structures. Governmentality allows me to place Vondel's text in a contemporary debate about how the state should be ordered, and in this way opens up an interpretation of the instructions of the play accordingly. I will argue that the play condemned violent struggles, and that the text presented an opposing stand on how the state should be ordered.

To indicate how the play voiced an opinion about contemporary political debates, I will confront *Gijsbreght van Aemstel* with Hugo de Groot's *De Republica Enendanda*. This early tract, by one of the most important scholars of the Dutch Republic, also played a part in Vondel's play. This way Vondel's text can be read as an exploration of political ideas in a literary practice, in which the character of Gysbreght van Aemstel is presented as an ideal.

Op 3 januari 1638 opent de Schouwburg in Amsterdam feestelijk haar deuren met de opvoering van Vondels *Gijsbreght van Aemstel*. Centraal in dat werk staan de lotgevallen van Gijsbreght, heer van Aemstel, in de nasleep van de moord op Floris V in 1296. In het stuk willen de omringende dorpsbewoners, de Kennemers en Waterlanders, de vermeende betrokkenheid van Gijsbreght bij de moord op Floris V wreken en belegeren ze Amsterdam. Het lijkt erop dat de stad op kerstnacht bevrijd is van zijn belagers, maar dit blijkt slechts een list. Nietsvermoedend laat Gijsbreght een achtergelaten schip, het Zeepaert, de stad binnenhalen. In de buik van dat schip zit echter de vijand verstopt, die onmiddellijk de stad inneemt. De bevolking van Amsterdam probeert weerwerk te bieden, maar moet het onderspit delven. Gijsbreght en de andere overlevenden worden gedwongen in ballingschap te gaan.¹

¹ Vondel (1928), 3, 515-600.

W.A.P. Smit zag in *Gysbreght van Aemstel* een poging van Vondel om een epos te schrijven in de geest van Torquato Tasso's *Gerusalemme Liberata*. Een doel en opzet dat zeker met de feestelijke opening van de schouwburg strookt. Het stuk had volgens Smit:

de bewuste bedoeling het klassieke heldendicht te evenaren met een equivalent, waarvan de stof ontleend was aan de Christelijke historie en dat daarom in zijn religieuze fundering Christelijk kon zijn in plaats van heidens-mythologisch. Met deze doelstelling sloot Vondel aan bij een algemene tendens van de Renaissance, welke zich omstreeks 1630-1640 vooral in Frankrijk sterk deed gelden.²

Gysbreght van Aemstel zou volgens Smit een poging van Vondel zijn om een nieuw Troje te stichten. Een dat ligt opgesloten in het eigen Hollandse verleden, en een christelijke aard heeft.³ Smits analyse beperkt zich dan ook tot een studie rond de drievoudige verbinding van motieven. Met name, Amsterdam – Troje – Bethlehem.⁴ Recenter sloot Koppenol zich daar in zijn artikel over ‘Het “roomse karakter” van Vondels *Gysbreght van Aemstel*’ zich daar min of mee bij aan. Volgens Koppenol gaat Amsterdam niet schuldvrij ten onder, zoals Smit suggereerde, en kan er ook moeilijk sprake zijn van een Goddelijk plan voor Amsterdam.⁵ Niettemin situeert hij het stuk ook binnen een traditie om christelijke stof uit een klassiek verhaal over te brengen, dat “zelfs het katholicisme smakelijk maakt”.⁶ Een stuk dat het “katholicisme smakelijk maakt” schrijven, was een gewaagde zet. Het stuk ging dan ook gepaard met de nodige controverse. *Gysbreght van Aemstel* zou openen op 26 december 1637, maar ging uiteindelijk pas in première op 3 januari 1638.⁷ De gereformeerde predikanten vermoedden een stuk waarin “verthooninge vande superstition van de paperije als misse en andere ceremonien”.⁸ Hun klachten werden ongegrond verklaard, want de burgemeesters waren van mening dat:

De Kerke noch de politie niet gepiekeert of getraduceert soudén worden meijnende dat het gene soude mogen passeren meer soudén strecken tot bespottinge van het pausdom als tot onteeringe van de Christelijke religie.⁹

De predikanten vingen bot. Het enige wat ze bewerkstelligden was dat Vondel klaarblijkelijk enkele passages schrapte, en dat de première enkele dagen werd uitgesteld. Albach is van mening dat deze controverse de beste reclame was voor het stuk, want *Gysbreght van Aemstel* “werd gespeeld met een overwel-

² Smit (1956), 177.

³ Smit (1956), 177.

⁴ Smit (1956), 178.

⁵ Koppenol (1999), 323.

⁶ Koppenol, (1999), 325.

⁷ Albach (1937), 13.

⁸ Sterck (1932), 23.

⁹ Sterck (1932), 36.

digend succes!”¹⁰ De controverse lijkt inderdaad ongegrond. Om de schouwburg met de nodige luister te openen was hij immers op zoek naar verhaalstof die “deze stad en burgerije mocht behaegen”, zoals Vondel in zijn opdracht aan Hugo de Groot liet weten.¹¹

Hoewel het stuk een episode uit de middeleeuwse geschiedenis van Amsterdam verbeeldt, spreekt het toch nadrukkelijk het contemporaine zeventiende-eeuwse Nederlandse publiek aan. Vondel teerde voor zijn stof niet direct op historische bronnen, zoals Duits in *Van Bartholomeusnacht tot Bataafse Opstand* opmerkt. Hij beriep zich wellicht op het beeld dat van Gysbreght bekend, en populair, was dankzij Hoofts *Geeraerd van Velsen* uit 1613.¹² Ook *Geeraerd van Velsen Lyende* van Suffridus Sixtinus uit 1628 heeft Vondels beeld van Gysbreght van Aemstel gekleurd. Smits-Veldt gaat zelfs zo ver om in haar voorwoord op haar editie van *Gysbreght van Aemstel* te stellen dat we Vondels stuk eigenlijk moeten bekijken als het derde deel in de Velsentragedie.¹³ De verhaalstof was dus gekend, en zal zeker het publiek hebben weten te behagen. Toch lijkt Vondels keuze voor de figuur van Gysbrecht niet louter ingegeven door de populariteit van de verhaalstof. Ben Albach stelt in *Drie eeuwen ‘Gijsbreght van Aemstel’* dat de keuze voor de figuur van Gysbreght op meer steunt dan het succes van de eerste twee delen van de Velsentragedie:

Voor den 17^e-eeuwschen Amsterdammer nu, was Gijsbreght van Aemstel de nationale held bij uitnemendheid! Al hadden de Amsterdamsche notabelen, (die zichzelf de ‘koningen van het land’ noemden!) dan geen adelbrieven, op hun afstamming van de Heeren van Aemstel waren zij zeer trotsch!¹⁴

Vanuit de analyse die ik in wat volgt uitwerk is dit een interessante opmerking. Het stuk bevat namelijk, zoals ik zal aantonen, heel wat reflecties over bestuur en heerschappij. Als de notabelen van Amsterdam zich beroepen op hun afstamming van Gysbreght van Aemstel, kan het interessant zijn om na te gaan voor welk soort bestuur Gysbreght staat, en hoe dat als voorbeeld kan dienen voor de bestuurders en notabelen van Amsterdam. Duits geeft immers aan dat een dichter morele en politieke instructies zal meegeven aan het publiek door historische gegevens te transporteren naar de eigen tijd. Hij illustreert dit aan de hand van Hoofts *Geeraerd van Velsen*:

Hooft laat zien, dat Geeraerd van Velsen door zijn persoonlijke wraakzucht en kwade passies gedreven, radicaliseert en zijn heil zoekt in een ideologie, die door de groep waartoe hij behoort, de hoge adel, volstrekt wordt afgewezen.¹⁵

¹⁰ Albach (1937), 14.

¹¹ Van den Vondel (1928), 520.

¹² Duits (1990), 24.

¹³ Van den Vondel (1990), 7.

¹⁴ Albach (1937), 6.

¹⁵ Duits (1990), 25.

Als de politieke en morele instructie van Geeraerd van Velsen in Hoofs gelijknamige stuk kan geïnterpreteerd worden als “wijze matiging in het gedrag van allen die bij het politieke beleid zijn betrokken is de enige waarborg voor een harmonieuze staat”¹⁶, is het interessant om te onderzoeken welke instructies Gysbreght in Vondels gelijknamige stuk meegeeft. Om te onderzoeken hoe het stuk, met zijn specifieke vormgeving van het Amsterdamse verleden, die politiek-morele instructies precies meegeeft, zal ik gebruik maken van Michel Foucaults begrip *gouvernementalité*.¹⁷ Foucault plaatst dit theoretische begrip binnen een genealogische studie, naar manieren waarop bestuurd werd in de vroegmoderne periode. Zijn studie kan een inzicht geven in verschillende machtsmechanismen, hoe ze zich tot elkaar verhouden en welke gevolgen daaruit voortvloeien. Dit kan helpen de tekst te plaatsen binnen het contemporaine debat rond de ordening van de staat, en een inzicht geven in hoe we de instructies in de tekst kunnen interpreteren.

Niet iedereen is er overigens van overtuigd dat het stuk instructies zou geven, of zich zou inschrijven in een debat. Bloemendal geeft in de 2013 gepubliceerde bundel *Drama, Performance Debate* mee dat er onduidelijkheid heerst over of *Gysbreght van Aemstel* zich in een debat inschrijft, en als het dat al doet is het ook niet geheel duidelijk in welk debat dat dan wel zou zijn: “Questions that have not been settled are whether the play *Gysbreght* is a contribution to a debate, and if so, to which debate and in what way does the play contribute?”¹⁸ In diezelfde bundel probeert Marco Prandoni daar een antwoord op te bieden door de suggestie uit te werken dat Gysbreght als een *figura* van Willem van Oranje kan gelezen worden. Hij stelt, volgens mij heel terecht, dat academici tot nu toe de mogelijkheid van het stuk als een stem in een debat te beschouwen, onderbelicht hebben gelaten: “Vondel’s *Gysbreght van Aemstel* reveals a depth and potential to engage in contemporary debate, or rather to arouse it, which has been undervalued by modern and contemporary historians alike”.¹⁹ In zijn interessante studie zal Prandoni aantonen dat *Gysbreght van Aemstel* een stuk van het verzwegen Amsterdamse verleden in herinnering brengt. De stad Amsterdam was tijdens de opstand immers loyaal aan Spanje en het Katholicisme. Omdat ze in die strijd duidelijk de verkeerde kant gekozen hadden, wordt dit stuk van de geschiedenis wat naar het achterplan verwezen. Prandoni stelt dat Vondel met zijn stuk een stem in het debat

¹⁶ Smits-Veldt (1986), 53.

¹⁷ Dit onderzoek gebruik Frans-Willem Korstens *Vondel Belicht: Voorstellingen van Soevereiniteit* (2006) en de Engelse adaptatie *Sovereignty as Inviolability: Vondel’s Theatrical Explorations in the Dutch Republic* (2009) als opstapje om Vondel in relatie tot macht en soevereiniteit te lezen. Korstens project is echter minder toegespitst op de historische werkelijkheid. Door gebruik te maken van Michel Foucaults *gouvernementalité*, probeer ik daarentegen een onderzoek naar machtsverhoudingen uit te voeren dat wel rekening houdt met de historische werkelijkheid.

¹⁸ Bloemendal (2013), 13.

¹⁹ Prandoni (2013), 300.

over het verwerken van het nationale verleden wil vertolken. Het stuk toont verliezen aan beide kanten; het verheerlijkt de opstand met haar strijd tegen voor vrijheid tegen een tirannieke macht; maar het toont tegelijk ook de excessen van de strijd met het geweld tegen de katholieken.²⁰

Met mijn analyse zou ik daar willen aan toevoegen dat het stuk meteen ook een standpunt inneemt over hoe de staat geordend kan worden. De stem die tekst vertolkt in het publieke debat gaat om meer dan een verwerken van het stedelijk verleden, maar kijkt meteen ook naar de toekomst: hoe kunnen we de maatschappij opbouwen in alle vrijheid en wars van tirannieke macht, terwijl ook de gewelddadige excessen uitgesloten worden. Door in het stuk verschillende bestuursvormen te laten botsen met elkaar, draagt *Gysbreght van Aemstel* zelfs een structuur uit waarin deze vrije en vredevolle maatschappij gerealiseerd kan worden. Zoals ik zal aantonen in de analyse wordt in het stuk een spanning opgebouwd tussen een oude middeleeuwse feodale structuur, tegenover een vroegmoderne structuur. Gysbreght plaatst een aristocratisch bestuursmodel naar voor, en schijft zich als heerser volledig in een gouvernementele logica in. Met mijn analyse formuleer ik dus een antwoord op het probleem dat Bloemendal naar voor schuift: ik ben van mening dat Vondel zich met *Gysbreght van Aemstel* op een duidelijke manier inschrijft in een actueel publiek politiek debat. Om aan te tonen dat de politieke ideeën in *Gijsbreght van Aemstel* ingrijpen op actuele contemporaine politieke debatten, zal ik de analyse van *Gijsbreght van Aemstel* confronteren met een vroeg werk van Hugo de Groot, een van de belangrijkste stemmen in het debat over de politiek van de Republiek. Hiermee wil ik aantonen dat Hugo de Groots politieke discours niet alleen van belang was binnen het discours van het ontstaan van de Republiek, maar een blijvende stem was in het discours over de verbetering van de staat. In deze studie van *Gijsbreght van Aemstel* zal ik pogen aan te tonen dat Hugo de Groot op die manier ook een stem vertolkt binnen het stuk.²¹

1. FOUCAULTS *GOUVERNEMENTALITÉ*

Tijdens zijn colleges *Sécurité, Territoire, Population* (1977-78) aan het Collège de France zet Foucault zijn befaamde term uiteen. In zijn genealogische studie merkte hij op dat vanaf de zestiende eeuw verscheidene oude en nieuwere mechanismen om de bevolking te besturen werden toegepast. In de zestiende eeuw is het wereldbeeld, onder invloed van de reformatie en het afbrokkelen

²⁰ Prandoni (2013), 300.

²¹ Deze analyse zal ik in het kader van mijn onderzoeksproject nog verder ga uitdiepen. Ook zal ik de band tussen Hugo De Groots ideeën betreffende de staatsleer en Vondels stukken meer in de breedte gaan analyseren. Voor meer informatie over dit onderzoeksproject kunt u terecht op <http://www.gems.ugent.be/research>.

van de feodale structuren, grondig veranderd. Als een gevolg hiervan moet het principe van de soevereiniteit terrein prijsgeven. De prins of soeverein kon niet langer zomaar gebruik maken van oude bestuursprincipes om over zijn territorium te heersen.²² In het midden van de zestiende eeuw begint *l'art de gouverner* dan ook op te komen. Een belangrijk verschil is dat er bij deze vorm van besturen zowel een bovenwaartse als een neerwaartse continuïteit van machtsuitoefening is:

Continuité ascendante, en ce sens que celui qui veut pouvoir gouverner l'état doit d'abord savoir se gouverner lui-même; puis, à une autre niveau, gouverner sa famille, son bien, son domaine, et, finalement, il arrivera à gouverner l'état. (...) Inversement, vous avez une continuité descendante en ce sens que, quand un état est bien gouverné, les pères de famille savent bien gouverner leur famille, leurs richesses, leurs biens, leur propriété, et les individus, aussi, se dirigent comme il faut.^{23, 24}

Deze verandering is cruciaal, want hierdoor werd bestuur ook een privaat probleem: hoe kan ik mezelf besturen, mijn kinderen, mijn familie? Of hoe verhoud ik mezelf tot de ander, tot de autoriteiten of tot de soeverein? Omdat de antwoorden uit een prereformatorisch en feodaal bestel op dat soort vragen in de zestiende eeuw inadequaat bleken, ging men dan ook actief op zoek naar andere, betere, manieren van bestuur.²⁵

Geleidelijk aan raakt deze *l'art de gouverner* geïnstalleerd en verdringt het soevereine denken. Een politieke economie ligt aan de basis van deze nieuwe manier van denken. Of zoals Foucault het stelt:

Je crois qu'on a là une rupture importante: alors que la fin de la souveraineté se trouve en elle-même et qu'elle tire ses instruments d'elle-même sous la forme de la loi, la fin du gouvernement est dans les choses qu'il dirige; elle est à rechercher dans la perfection ou la maximalisation ou l'intensification des processus qu'il dirige, et les instruments du gouvernement, au lieu d'être des lois, vont être des tactiques diverses.^{26, 27}

Het doel van de heerser is niet langer de wetten te doen naleven, maar wel de wetten, reguleringen, edicten, etc. als tactische processen te gaan inzetten om

²² Foucault (2004), 75, 91-93.

²³ Foucault (2004), 97.

²⁴ There is upward continuity in the sense that whoever wants to be able to govern the state must first know how to govern himself, and then, on another level, his family, his goods, his lands, after which he will succeed in governing the state. (...) Then there is continuity in the opposite, downward direction in the sense that when a state is governed well, fathers will know how to govern their families, their wealth, their goods, and their property as well, and individuals will also conduct themselves properly. (Foucault (2009), 94.)

²⁵ Foucault (2004), 91-92.

²⁶ Foucault (2004), 103.

²⁷ I think this marks an important break. Whereas the end of sovereignty is internal to itself and gets its instruments from itself in the form of law, the end of government is internal to the things it directs; it is to be sought in the perfection, maximization, or intensification of the processes it directs, and the instruments of government will become diverse tactics rather than law. (Foucault (2009), 99.)

de effectiviteit van de staat te maximaliseren. Het gevolg is dat de heerser een soort van bestuurder wordt, die ervoor zorgt dat staat en volk zich maximaal kunnen ontwikkelen. Voor de Nederlanden was deze gedachte van groot belang. De Republiek was immers uitgegroeid tot het centrum van de wereldhandel. Als het zich wou ontwikkelen en de concurrentie voor blijven, moest het zich wel steeds perfectioneren en maximaliseren. De staat was dus wel verplicht om haar bestuurstechnieken bij te schaven. In plaats van koste wat het kost vast te houden aan de letter van de wet bleek het nodig om de manieren waarop de processen geleid werden te gaan reorganiseren. Om dit aan te tonen maakte Foucault een analyse van de verschillende bestuursmechanismen die we in West-Europa gekend hebben. Het eerste van deze mechanismen is volgens Foucault het juridico-legale mechanisme. Dit mechanisme komt overeen met de archaïsche vorm van het strafrecht, een mechanisme dat liep van de middeleeuwen tot de zeventiende en zelfs achttiende eeuw.²⁸

Het tweede mechanisme dat Foucault beschrijft, is het disciplinaire mechanisme, dat vanaf de zeventiende eeuw de bovenhand neemt. Foucault legt ons het verschil uit tussen beide systemen:

La première forme, vous la connaissez, celle qui consiste à poser une loi et à fixer une punition à celui qui l'enfreint, c'est le système du code légal avec partage binaire entre le permis et le défendu et un couplage en quoi consiste précisément le code, le couplage entre un type d'action interdit et un type de punition. Donc, c'est le mécanisme légal ou juridique. Le deuxième mécanisme, la loi encadrée par des mécanismes de surveillance et de correction, (...) bien sûr c'est le mécanisme disciplinaire. C'est le mécanisme disciplinaire qui va se caractériser par le fait que, à l'intérieur du système binaire du code, apparaît un troisième personnage qui est le coupable et en même temps, en dehors, outre l'acte législatif qui pose la loi, l'acte judiciaire qui punit le coupable, toute une série de techniques adjacentes, policières, médicales, psychologiques, qui relèvent de la surveillance, du diagnostic, de la transformation éventuelle des individus.^{29,30}

Voor de twee mechanismen geldt: wanneer een persoon een overtreding begaat, wordt hij een dader die gecorrigeerd dient te worden.³¹ Het juridico-legale mechanisme verbiedt, terwijl het disciplinaire mechanisme gebiedt. Bij

²⁸ Foucault (2004), 8.

²⁹ Foucault (2004), 7.

³⁰ The first form, which consists in laying down a law and fixing a punishment for the person who breaks it, which is the system of the legal code with a binary division between the permitted and the prohibited, and a coupling, comprising the code, between a type of prohibited action and a type of punishment. This, then, is the legal or juridical mechanism. (...) The law framed by mechanisms of surveillance and correction, (...) is (...) the disciplinary mechanism. The disciplinary mechanism is characterized by the fact that a third personage, the culprit, appears within the binary system of the code, and at the same time, outside the code, and outside the legislative act that establishes the law and the judicial act that punishes the culprit, a series of adjacent, detective, medical, and psychological techniques appear which fall within the domain of surveillance, diagnosis, and the possible transformation of individuals. (Foucault (2009), 5.)

³¹ Foucault (2004), 9.

beide mechanismen worden de natuurlijke processen van de samenleving streng gereguleerd. De natuurlijke processen zijn voor Foucault de variabelen waarop een gemeenschap is gebouwd. Voorbeelden van deze processen zijn de bevolking en haar gedrag, landbouw, handel, etc.³² De strenge regulatie van deze processen hangt voor Foucault samen met het soevereine beleid: 'dans la souveraineté, ce qui permettait d'atteindre la fin de la souveraineté, c'est à dire l'obéissance aux lois, c'était la loi elle-même'.^{33,34} Dit kenterde met de opkomst van het derde mechanisme dat Foucault omschrijft. Met het beschermingsmechanisme worden, vanaf de achttiende eeuw in Frankrijk, al te strikte maatstaven achterwege gelaten:³⁵

[A]u lieu d'instaurer un partage binaire entre le permis et le défendu, on va fixer d'un part une moyenne considérée comme optimale et puis fixer des limites de l'acceptable, au-delà desquelles il ne faudra plus que ca se passe. C'est donc toute une autre distribution de choses et des mécanismes qui s'esquisse ainsi.^{36,37}

Binnen dit mechanisme zijn de processen, zoals hierboven werd omschreven, veel vrijer om hun gang te gaan, wat gerelateerd is aan de *laisser-faire, passer et aller* doctrine van het liberalisme.³⁸ Het was duidelijk geworden dat natuurlijke processen strikt gaan reguleren contraproductief kon zijn.³⁹ Een zekere vorm van vrijheid werd in het beleid opgenomen, waarvan werd aangetoond dat ze noodzakelijk was voor de verbetering en productiviteit van de staat.⁴⁰ Het invoegen van deze vorm van vrijheid in het beleid betekende een omslag in hoe het volk bestuurd werd:

[L]a population va cesser d'apparaître comme une collection de sujets de droit, comme une collection de volontés soumises qui doivent obéir à la volonté du souverain par l'intermédiaire des règlements, lois, édits, etc. On va la considé-

³² Foucault (2004), 72-75.

³³ Foucault (2004), 102.

³⁴ What enabled sovereignty to achieve its aim of obedience to the laws, was the law itself; law and sovereignty were absolutely united. (Foucault (2009), 100.)

³⁵ Hoewel Foucault de mechanismes van bescherming pas geïmplementeerd ziet worden in het bestuur in de achttiende eeuw, erkent hij wel dat deze verschuiving in bestuur al in de zeventiende eeuw ingezet werd door de economische doctrines van het mercantilisme en het cameralisme: Foucault (2004), 70.

³⁶ Foucault (2004), 8.

³⁷ Instead of a binary division between the permitted and the prohibited, one establishes an average considered as optimal on the one hand, and, on the other, a bandwidth of the acceptable that must not be exceeded. In this way a completely different distribution of things and mechanisms takes shape. (Foucault (2009), 6.)

³⁸ Foucault (2004), 48-50.

³⁹ Foucault geeft zelf het voorbeeld van de regelgeving voor graan in tijden van schaarste. Prijscontrole en het verbod om graan te exporteren werden ingevoerd met de bedoeling de schaarste en hoge marktprijzen tegen te gaan. Doordat dit systeem heel weinig winst voor de boer oplevert had het een tegenovergesteld effect. Hoe minder winst de boer kon maken, hoe minder graan hij kon inzaaien voor het volgende jaar, wat dan resulteerde in graanschaarste: Foucault (2004), 35-37.

⁴⁰ Wanneer je de processen laat gebeuren, verval je niet in een wanorde. Er zal, in tegendeel, vanzelf een orde binnen het systeem ontstaan: '[C]'est ce phénomène-là [laisser les choses aller] qui va entraîner justement son autofreinage et son autorégulation.' (Foucault (2004), 43.)

rer comme un ensemble de processus qu'il faut gérer dans ce qu'ils ont de naturel et à partir de ce qu'ils ont de naturel.^{41,42}

In tegenstelling tot de andere mechanismen, die te verbinden zijn aan soevereiniteit, correleert Foucault het mechanisme van de bescherming eerder aan wat hij *gouvernementalité* noemt. In vergelijking met soevereiniteit:

[I]l ne s'agit pas d'imposer une loi aux hommes, il s'agit de disposer des choses, c'est-à-dire d'utiliser plutôt des tactiques; faire en sorte, par un certain nombre de moyens, que telle ou telle fin puisse être atteinte.^{43,44}

De situatie in de Nederlanden, waar de soevereiniteit afgezworen werd en de wereldhandel een meer dynamische aanpak vereiste, zorgde ervoor dat we deze verandering al in de zeventiende eeuwse Republiek kunnen waarnemen. Het is echter onmogelijk om het precieze moment van omslag te duiden. Het gaat hier om verschillende technieken die langzaam opkomen en aan belang winnen. Dit wil echter niet zeggen dat een systeem een ander zonder meer vervangt:

En fait, vous avez une série d'édifices complexes dans lesquels ce qui va changer, bien sûr, ce sont les techniques elles-mêmes qui vont se perfectionner, ou en tout cas se compliquer, mais surtout ce qui va changer, c'est la dominante ou plus exactement le système de corrélation entre les mécanismes juridico-légaux, les mécanismes disciplinaires et les mécanismes de sécurité.^{45,46}

Deze verschuiving in de manier waarop bestuurd werd zorgde er ook voor dat de bevolking andere eisen gingen stellen aan hun heerser. Het staatshoofd moest competent zijn om zijn beleidstaken te vervullen. Aangesteld zijn door God, of deugdzaam leven, was op zich niet meer voldoende.⁴⁷ De maatschappij neigde naar een meritocratie waarbij de machtshebbers ook de meest competente mensen zouden moeten zijn.⁴⁸ Er een bewustzijn van en een vraag naar

⁴¹ Foucault (2004), 72.

⁴² The population no longer appears as a collection of subjects of right, as a collection of subject wills who must obey the sovereign's will through the intermediary of regulations, laws, edicts and so on. It will be considered as a set of processes to be managed at the level and on the basis of what is natural in these processes. (Foucault (2009), 70.)

⁴³ Foucault (2004), 102.

⁴⁴ It is not a matter of imposing a law on men, but of the disposition of things, that is to say, of employing tactics rather than laws, or, of as far as possible employing laws as tactics; arranging things so that this or that end may be achieved through a certain number of means. (Foucault (2009), 100.)

⁴⁵ Foucault (2004), 10.

⁴⁶ In reality you have a series of complex edifices in which, of course, the techniques themselves change and are perfected, or anyway become more complicated, but in which above all changes is the dominant characteristic, or more exactly, the system of correlation between juridico-legal mechanisms, disciplinary mechanisms and mechanisms of security. (Foucault (2009), 8.)

⁴⁷ Zie bijvoorbeeld Kantorowicz (1997), 8-9

⁴⁸ Een mogelijke uitleg voor de expliciete verwijzingen naar meritocratie in traktaten en pamfletten zou de invloed van de Venetiaanse Republiek kunnen zijn. Venetië werd door verscheidene prominente auteurs naar voor geschoven als het ideaal van goed bestuur. Men geloofde dat in Venetië de leden van de maatschappij jaarlijks gewogen werden op hun merites. Als de balans positief uitsloeg kon die persoon lid worden van het bestuursorgaan. Zie bijvoorbeeld Burke (1991), 48.

competent en goed bestuur, die verbonden kan worden met de verschuiving in het bestuur. Met dit goede bestuur streefde men naar een goed geordende staat waar de autonomie en de taken weloverwogen verdeeld waren. Foucault ziet hierin een evolutie van een oude vorm van bestuur met regulerend toezicht naar een nieuwe vorm, waarbij het regulerend toezicht in een dubbel systeem uiteen valt:

D'une part, on va avoir toute une série de mécanismes qui relèvent de l'économie, qui relèvent de la gestion de la population et qui auront justement pour fonction de faire croître les forces de l'état, et puis, d'autre part, un certain appareil ou un certain nombre d'instruments qui vont assurer que le désordre, les irrégularités, les illégalismes, les délinquances seront empêchés ou réprimés.^{49,50}

Ondanks het feit dat zowel soevereiniteit als *gouvernementalité* gelijktijdig actief kunnen zijn ligt er aan de basis van beide systemen toch een geheel andere visie op macht.

Het corrigerende en dresserende van de juridico-legale en disciplinaire mechanisms, die te verbinden zijn met het soevereine machtssysteem waar de wet de wil van de soeverein oplegde, verschoof geleidelijk aan naar een vrijer systeem waar wetten eerder als tactieken ingezet werden om bevolking en staat zo gunstig mogelijk te laten ontwikkelen. In deze *gouvernementalité* zullen ook de individuen aangespoord worden om een actieve rol in het bestuur op te nemen.⁵¹ Wanneer het volk goed bestuurd wordt zal het de eigen familie en goederen niet alleen goed kunnen besturen, het zal zich ook goed gaan gedragen. Er ontstaat op die manier als het ware een mentaliteit van besturen en bestuurd worden, wat Foucault trachtte samen te vatten in zijn neologisme *gouvernementalité*. Dit beeld wordt bevestigd door de enorme stroom van traktaten en boeken over politieke theorie in de zestiende en zeventiende eeuw. Volgens Foucault dachten een groot aantal auteurs actief na over hoe zichzelf te besturen en hoe ze het beste bestuurd zouden worden. We kunnen talloze voorbeelden terugvinden van denkers wiens invloed op de Lage Landen aantoonbaar van groot belang geweest is: Machiavelli, Guicciardini, Bodin, De Groot, Spinoza, Hobbes, de gebroeders De la Court, etc. In het vervolg van mijn betoog wil ik De Groots *De Republica Emendanda* en Vondels *Gijsbrecht van Aemstel* lezen als dergelijke gouvernementele overdenkingen.

⁴⁹ Foucault (2004), 361.

⁵⁰ On the one hand will be a whole series of mechanisms that fall within the province of the economy and the management of the population with the function of increasing the forces of the state. Then, on the other hand, there will be an apparatus of instruments for ensuring the prevention or repression of disorder, irregularity, illegality, and delinquencies. (Foucault (2009), 353.)

⁵¹ Volgens Foucault ligt de basis van deze individualisering in het Christelijke pastoraat. Het besturen van de zielen was een centrale en goed uitgekende activiteit dat onontbeerlijk was voor de redding van iedereen en elkeen. (Foucault (2004), 374.)

2. VONDEL EN DE GROOT IN EEN JONGE REPUBLIEK

Vondel schreef *Gijsbreght van Aemstel* in een turbulente periode. De strijd tegen Spanje werd gestaakt tijdens het twaalfjarig bestand (1609-1621). Tijdens deze periode van relatieve rust kon de Republiek zich verder ontplooiën, maar na 1621 ging de strijd terug verder. In 1629 sloeg Frederik Hendrik er in om het Spaanse beleg van de Republiek te doorbreken. Door de klap die Frederik Hendrik toebracht, verloren de Spanjaarden hun geloofwaardigheid als strategische bedreiging voor de Republiek. Filips IV van Spanje erkende zijn verlies, trok zich terug, en bood een langdurig bestand aan.⁵² Deze gebeurtenissen trokken een publiek debat op gang waar elk deel van de bevolking deel van uitmaakte.⁵³ Frederik Hendrik zag zich gedwongen onder druk van de contraremonstrantse steden om de strijd verder te zetten. Hierdoor kwam hij op gespannen voet te staan met de steden, zoals Amsterdam, die een vrede-door-bestand voorstonden. Toen in 1635 een alliantie met Frankrijk tegen Spanje op een fiasco uitdraaide verspeelde Frederik Hendrik heel wat politiek krediet.⁵⁴ De regenten die voor het bestand waren wogen zwaar door in de Staten Generaal. Om zijn greep op de Staten Generaal te herwinnen ging Frederik Hendrik Adriaan Pauw, voormalig pensionaris van Amsterdam, als raadspensionaris van Holland laten vervangen door Jacob Cats. Jonathan Israel stelt dat “Cats fulfilled his role to perfection. At times, rather than Pensionary of Holland, it seemed almost as if he were Pensionary *against* Holland”.⁵⁵ Nu Amsterdam zijn spreekbuis in de nationale politiek kwijt was, hoeft het niet te verbazen dat ze toch hun stem wilden laten horen. Vondel had immers gezien tot wat de contraremonstrantse inmenging kon leiden. Onder het bewind van Fredrik Hendriks voorganger, Maurits, kregen de contraremonstranten een politiek gewicht. In de ogen van Vondel was Maurits, zoals we weten, net het tegenovergestelde van een wijze en gematigde beleidsman. Die lof hield hij gereserveerd voor Johan van Oldenbarnevelt, raadspensionaris van de Republiek ten tijde van Maurits’ stadhouderschap.⁵⁶ Hoewel Van Oldenbarnevelt en Maurits als bestuurstandem over de Republiek vele successen boekten, raakte hun relatie toch verzuurd. Na een conflict over beleidszaken had Maurits de raadspensionaris laten arresteren en hem wegens hoogverraad laten executeren. Hierdoor verstarde het klimaat in de Republiek. Aanhangers van Van Oldenbarnevelt werden gearresteerd of monddood gemaakt.⁵⁷ Vondel kan de executie niet vergeten. In zijn ogen was het een tirannieke daad die niet te

⁵² Blom (2006), 148.

⁵³ Israel (1998), 508.

⁵⁴ Groenveld (2009), 121-129.

⁵⁵ Israel (1998), 531.

⁵⁶ Zie bijvoorbeeld: Knapen (2008), 316-348.

⁵⁷ Zie bijvoorbeeld: Den Tex (1966), III, 488-792; Israel (1998), 433-439.

rechtvaardigen viel. In dat opzicht is het interessant dat Vondel *Gijsbreght van Aemstel: d'ondergang van zijn stad en zijn ballingschap* opdroeg aan Hugo De Groot. Deze eminente geleerde, die vooral naam maakte dankzij zijn werken over staatsleer en recht, moest na de ondergang van Van Oldenbarnevelt het land ontvluchten en in ballingschap leven, net zoals Gijsbreght na de val van zijn stad eveneens in ballingschap moest leven.⁵⁸ Deze gelijkenis is mijns inziens opmerkelijk. Volgens mijn interpretatie probeert Vondel met *Gijsbreght van Aemstel* als spreekbuis van Amsterdam in debat te treden met de nationale politiek, aan de hand van regionale vertelstof. Het stuk kan zo gelezen worden als een politieke instructie voor zowel de regionale als de nationale bestuurders. Gijsbreght wordt als voorbeeld van een wijze en gematigde heerser voorgesteld, en maakt daarbij gebruik van politieke ideeën die verwant lijken aan Hugo de Groots discours. Het stuk kan op die manier geïnterpreteerd worden als een waarschuwing aan de heersers van de Republiek: maak niet dezelfde fouten uit het verleden, maar hou een wijze en gematigde koers aan.

Hugo de Groot (1583-1645) staat bekend als een van beroemdste geleerden die de Nederlanden ooit gekend heeft. De Groot vertolkte een belangrijke stem binnen het discours van de politiek en het recht in de zeventiende eeuw. Zijn invloed, bijvoorbeeld op het vlak van het zeerecht, laat zich zelfs vandaag nog voelen.⁵⁹ Zijn achtergrond als zoon van een invloedrijke Delftse patriciërsfamilie verzekerde hem van een goede opleiding. Gestimuleerd door zijn vader kon de jonge De Groot na zijn studies aan de universiteit van Leiden in 1598 met Van Oldenbarnevelt mee op diplomatieke reis naar Frankrijk. De Groot werd erkend als wonderkind, met een bloeiende carrière in het verschiep. De reis naar Frankrijk, waarin er onderhandeld werd met Spanje over een mogelijke vrede, is veelzeggend voor wat men van De Groot verwachtte.⁶⁰ Deze diplomatieke reis was veel meer dan de traditionele *grand tour* waarmee de studies afgerond werden. De Groot werd meteen betrokken bij grote politieke zaken.

De tachtigjarige oorlog, die in 1568 officieel van start ging, betekende het startschot van een woelige periode. Het verzet van de Nederlanden verloor, voornamelijk onder invloed van de protestantse religie die in het Noorden diep doordrong maar in het Zuiden nauwelijks ingang vond, haar hegemonie.⁶¹ In 1581 waren de spanningen zodanig hoog opgelopen dat de vereniging van de Noordelijke Nederlanden, middels een Plakkaat van Verlatinghe, Filips II van Spanje afzwoeren van de troon. Men beschouwde de troon als 'verlaten', omdat

⁵⁸ Zie bijvoorbeeld: Nellen (2007), 226-262.

⁵⁹ Nellen (2007), 13.

⁶⁰ Nellen (2007), 47.

⁶¹ Israel (1998), 169-230.

Filips II de rechten en vrijheden van de Nederlanders geschonden had. In eerste instantie was dit plakkaat geen onafhankelijkheidsverklaring. Men ging op zoek naar andere soevereinen om over de Nederlanden te heersen. Ze eisten van hun nieuwe soeverein evenwel dat zijn macht in die mate beperkt zou zijn, dat er nauwelijks van een echte monarchie sprake was.⁶² Nadat pogingen om de soevereiniteit aan Duitsland, Engeland en Frankrijk over te dragen op niets uitdraaiden, groeide de wil om de soevereiniteit aan de staten te houden. Doordat er nog geen echte republikeinse politieke theorie als richtlijn kon gehanteerd worden, vuurde dit het publieke debat aan. Tegen het eind van de zestiende eeuw komt er een explosie van politieke traktaten en geschriften over staatsleer. Het Plakkaat van Verlatinghe maakte de weg vrij voor discussies over soevereiniteit en de ordening van de staat.⁶³ Ook het jonge wonderkind Hugo de Groot wou zijn stem in dat debat laten gelden.

Onder leiding van Van Oldenbarnevelt als politiek strateeg en Maurits als veldheer, wist de jonge Republiek stand te houden in de oorlog tegen de Spanjaarden. Toen in 1600, met de slag bij Nieuwpoort, een volgende veldslag werd gewonnen, werd dat met veel luister onthaald.⁶⁴ De overwinning was in feite een pyrrusoverwinning, maar het gaf de jonge Republiek zelfvertrouwen.⁶⁵ De jonge Republiek moest zichzelf nadrukkelijk als republiek beginnen te ontplooien. Het discours rond het republicanisme is dus zeker geen vanzelfsprekendheid, en laat zich vooral opmerken door zich fel tegen de monarchie af te zetten.⁶⁶ Het rond 1600 geschreven *De Republica Emandenda*, letterlijk over de verbetering van de staat, van De Groot valt in die traditie te begrijpen.

3. EEN GOUVERNEMENTELE ANALYSE

Dat De Groot inderdaad actief wou mee participeren in het debat rond de vorming van de Republiek expliciteert hij zelf als volgt:

(...) [I]t is not without good reason that a good number of patriots of sound judgement think that the moment has now come to seriously consider how to firmly establish our republic. This short tract is simply an attempt on my part to lighten somewhat the cares of these men (...).⁶⁷

In 1600 was de indeling van de staat immers al een belangrijk agendapunt. Het zelfvertrouwen groeide en men was ervan overtuigd dat de Spanjaarden – of om het even welke buitenlandse macht – de Republiek niet zomaar zouden

⁶² Mout (2006), 7-12.

⁶³ Mout (2006), 50-53.

⁶⁴ Klinkert (2005), 224-242.

⁶⁵ Israel (1998), 259.

⁶⁶ Velema (2002), 9-25.

⁶⁷ De Groot (1984), 107.

inlijven.⁶⁸ De tijd was dus gekomen ‘to firmly establish the republic’. Uiteraard was het ook van belang om een sterke republiek te hebben, om eventueel gevaar van annexatie of buitenlandse inmenging kordaat het hoofd te bieden. Met *De Republica Emendanda* wilde De Groot dus meedenken over hoe de staat verbeterd en versterkt kon worden.

In 1637 zag Vondel opnieuw een succesvolle campagne van de Republiek, onder leiding van Frederik Hendrik. Net zoals in 1600 kwam de indeling van de staat, met de nieuw geannexeerde gebieden, opnieuw op de agenda. Hoe moest er bestuurd worden? In welke valkuilen mocht men niet meer trappen? Deze vraagstukken beroerden het volk en werden publiek becommentarieerd.⁶⁹ Ook mag er niet uit het oog verloren worden dat de Republiek pas na de Vrede van Münster officieel erkend werd als autonome republiek. De ordening van de staat en de te volgen politieke lijn ‘to firmly establish the republic’ waren nog steeds een belangrijk onderdeel van het publieke debat.⁷⁰ In wat volgt wil ik *Gijsbreght van Aemstel* lezen als een stuk dat een dialoog aan gaat met het politieke discours *Over de Verbetering van de Staat*.

Voor deze gouvernementele analyse heb ik er voor geopteerd om een tweetal, van uit mijn onderzoekskader beschouwd, dominante thema’s te behandelen. Met name, beleid en recht. Ik kies een perspectief in de rijke en complexe tragedie die *Gijsbreght van Aemstel* is, om in het relatief korte bestek van dit artikel aan te tonen hoe een gouvernementele lezing een ander licht op de tekst kan werpen. Mijn insteek hierbij is dat Gijsbreght de mogelijkheid heeft om als bestuurder keuzes te maken. Dit vindt aansluiting bij het politieke discours in de zeventiende eeuw die de maakbaarheid van bestuur sterk in de verf zette.⁷¹ In dat opzicht wil ik een analyse bieden die complementair is aan Jan Konsts *Fortuna, Fatum en Providentia Dei in de Nederlandse tragedie 1600-1720*, die de speling van het lot en de Goddelijke voorzienigheid in *Gijsbreght van Aemstel* centraal stelt.⁷²

3.1 Beleid

Een eerste aandachtspunt voor mijn analyse is het beleid dat in *Gijsbreght van Aemstel* bepleit wordt. Aan het begin van het stuk maken we kennis met Gijsbreght, die zich verheugt want: ‘het hemelsche gerecht heeft zich ten langen leste erbarremt over my en mijn benaauwde vesten’. De wraakactie van de

⁶⁸ Voor een gedetailleerd verslag van de gebeurtenissen, zie bijvoorbeeld: Israel (1998), 241-306.

⁶⁹ Vosters (1987), 35.

⁷⁰ Groenveld (2009), 131-156.

⁷¹ In mijn proefschrift zal ik de complexiteit van de machtsstructuren die in *Gijsbreght van Aemstel* vervat zitten verder toelichten. Het wisselende perspectief tussen verschillende bestuursstructuren dat in het stuk aan bod komt, wordt daar ook in het licht van de complexe religieuze thema’s in de tekst grondiger aangepakt.

⁷² Konst, (2003), 127-163.

Kennemers en de Waterlanders is schijnbaar achter de rug en de stad kan weer opgelucht adem halen. Voor het publiek verdedigt hij zich nogmaals: Floris V mag dan een tirannieke machtwellusteling geweest zijn, Gijsbreght wist niets af van de moord. De wraakactie tegen hem is dan ook hoogst onrechtvaardig.⁷³ Sterker nog, hij is hier eigenlijk zelf het slachtoffer want:

Neef Velzen, lang geterght, van eige wraeck geprickelt,
En Woerden hebben my hier listigh in gewickelt,
En 't schoonste voorgesteld, en eerst de zaeck verbloemt
Met wonderbaeren glimp: maer 'k heb hun wit verdoemt⁷⁴

Wat er met Floris V is gebeurd, is eigenlijk niet zijn schuld. Gijsbreght wijst de gang van zaken af, waarmee hij ook aangeeft dat een rechtspraak die steunt op wraak niet goed te praten valt. Dat blijkt nogmaals uit het vervolg:

Zoo dra, als ick verstondt, hoe grof zy zich vergrepen,
Met den gevangen graef op Engeland te scheepen,
En sloegh dien voerslagh af, ten beste van 't gemeen,
En ried de ridderschap en al De Groote steên
Te roepen, om den vorst zijn' moedwil te besnoeien,
En geen uitheemsche maght noch koningen te moeien,
Noch overzees geweld te haelen in het land:
Veel min het hoofd des lands te helpen aen een' kant⁷⁵

Het plan om Floris V aan Engeland uit te leveren of hem te laten berechten door een buitenlandse macht wijst Gijsbreght af. Als alternatief stelt hij voor Floris V te laten berechten door een tribunaal dat bestaat uit vertegenwoordigers van de grote steden en de ridderschap. Gijsbreght pleit hier dus voor een andere vorm van beleid. Er wordt komaf gemaakt met de idee dat andere landen soeverein over de eigen staat kunnen zijn. De staat schijnt zich voldoende ontwikkeld te hebben om zelf voor een tribunaal te zorgen. Dit tribunaal zou volgens Gijsbreght moeten bestaan uit de verzamelde steden en de ridderschap.

Uit deze opdeling spreekt een verdeling van de macht. Niet één persoon of één stad kan beslissen, maar alle steden en het ridderschap samen. Ook binnen de eigen staat wordt het soevereine model, waarbij de vorst en de wet samenvallen, door Gijsbreght ter discussie gesteld. De willekeur van de vorst moet aan banden gelegd worden. Wanneer de wet gelijk is aan de vorst en de vorst gelijk is aan de wet kan die doen wat hij wil. Dit zou volgens Gijsbreght niet mogen. De vorst dient ook verantwoording af te leggen aan zijn onderdanen.

⁷³ De karakterschets van Floris V borduurt verder op het personage zoals hij o.a. in Hoofts *Geraerd van Velsen* (1613) en Sixtinus' *Geeraert van Velsen Leyende* (1628) geportretteerd werd en niet op de historische figuur.

⁷⁴ Vondel (1928), vs. 33-36

⁷⁵ Vondel (1928), vs. 37-44

Wanneer we dit terugkoppelen aan De Groots *Republica Emendanda* zien we onmiddellijk een duidelijke parallel. Ook De Groot was gekant tegen het soevereine koningschap, want dat scheen toch alleen maar tot misbruiken te leiden:

[I]f we follow subsequent history closely, practically all that kings do is perpetrate crimes: religion fallen to piece and murder, adultery and robbery committed. Yet no one dared to prosecute them for these crimes, no one to condemn them, for no other [r]eason, clearly, than because these kings had gained so much power that they had virtually become untouchable.⁷⁶

Om dat tegen te gaan, pleit ook De Groot voor een model waarbij de macht op een andere manier geordend werd. Om niet ten prooi te vallen aan corruptie en de willekeur van één vorst was het aangewezen om de macht te gaan verdelen:

[I]t would seem that the republic that is most properly organized is the one in which the prominent role has been entrusted to a proportionate number of men of outstanding virtue and wisdom, (...) this constitution is less likely to suffer from corruption than any other.⁷⁷

Net zoals in *Gijsbreght van Aemstel* gaat ook De Groot uitheemse soevereiniteit in vraag stellen. Met zijn tekst stelt hij een ordening van de staat voor waarbij de staat zichzelf moeten kunnen reguleren. Daarnaast wil hij ook af van het soevereine koningschap. Dit heeft toch enkel tot excessen geleid. In plaats daarvan is het beter de macht te gaan verdelen over waardige en wijze mannen. In deze visie inzake het beleid kunnen we dus een verwantschap ontdekken tussen Vondels tekst en De Groots pamflet.

Wanneer we dit gaan lezen vanuit het kader dat Foucault ons met *gouvernementalité* aanreikt, zien we in deze teksten inderdaad een afbrokkeling van het soevereine model. Er werden andere eisen gesteld aan de vorst. Volgens de logica van *l'art de gouverner* moet een vorst ook rekening houden met zijn volk. Hij kan zichzelf niet langer gelijkstellen aan de wet en zich niet om het lot van de onderdanen bekommeren. Het volk werd zelf aangesproken om zich in te schrijven in het bestuur, maar daartegenover stond dat het volk ook het bestuur kon aanspreken. Een soeverein met absolute macht achtte men nadelig te zijn voor de staat. De vorst diende niet alleen verantwoording af te leggen, maar de macht moet ook verdeeld worden. Als de staat en het volk zich verder willen ontwikkelen is het van belang het beleid anders te gaan benaderen. In plaats van vast te houden aan de soevereine wetten acht men het beter om, zoals Foucault het omschrijft, gouvernementele tactieken te gaan hanteren. Foucault toont aan dat een overregulerend centraal orgaan contraproductief

⁷⁶ De Groot (1984), 89.

⁷⁷ De Groot (1984), 81.

kon zijn voor een staat. Daarom is het beter de macht op te delen. Dit sluit enerzijds machtsmisbruik uit, maar heeft ook het bijkomende voordeel dat regionale macht het volk ook veel directer kan aanspreken. Daarnaast dient de macht ook toebedeeld te worden aan wijze mannen met kennis van zaken. Zoals Foucault erop wees was het ambt verkrijgen van God niet langer voldoende. In de tekst kunnen we op een aantal plaatsen lezen dat God en vorst niet langer één zijn. Zo weigert Willebord, de overste van het Kartuijzers, te geloven dat het klooster in gevaar is, want: ‘Dat wie het quetst, gedenck een’ vorst des Rijx te grieven’.⁷⁸ Zowel de vorst als de paus bieden bescherming: ‘Wij staen op keizerlijcke en pauselijcke wetten’.⁷⁹ Maar Diedrick, de maarschalk, wijst de overste erop dat deze logica niet langer houdbaar is: ‘De wetten zwijgen stil voor wapens en trompetten./ De nood breeckt wet: ghy mooght op geene wetten staen’.⁸⁰ Willebord heeft het echter moeilijk om God en de soevereine wetten los van elkaar te zien, want hij vraagt Diedrick met aandrang: ‘Ontwijd ghy dan ’t gewijde?’.⁸¹ Hij vervolgt met een waarschuwing aan het adres van Diedrick: ‘Hy laed des graeven vloek rampzaligh op zijn ziel/ Die ’t Godhuis in zijn Recht en vrydom wil verdrucken’.⁸² Als Willebord aan Diedrick uitlegt wat die vloek precies inhoudt wordt het duidelijk dat hij de vorst nog steeds als een Goddelijke heerser ziet: ‘Dat aller heiligen toorne en eeuwige ongena/ alleen niet treffen zal den kindren en den vader’.⁸³ Maar Diedrick roept hem tot de orde: ‘Katuizer, hier en geld geen prevelen, noch preecken’.⁸⁴ God heeft hier niets mee te maken. De inname van het klooster is een oorlogsdaad tegen Gijsbreght en heeft niets te maken met Godschennis. Die opdeling wordt op het eind van het stuk bevestigd door Rafael, wanneer hij voorspelt dat ze zullen: ‘Verklaeren ’t graefflijck hoofd vervallen van zijn Recht/ En heerschen staetsgewys’.⁸⁵ De goddelijke soevereiniteit van de vorst zal vervallen, ten voordele van een republiek met de gedeelde macht van de staten.

Toen de Republiek zich als autonome staat wilde installeren, zoals ten tijde van De Groots traktaat, of toen de Republiek zich bij uitbreiding moest heroriënteren, zoals ten tijde van *Gijsbreght van Aemstel*, moest er nagedacht worden over hoe het beleid binnen het bestuur diende geordend te worden. Om tot een standvastige en competitieve Republiek te komen, waarbij zowel de staat als het volk zich konden ontwikkelen, diende men het beleid bij te sturen. Het soeverein model bleek nadelig te zijn, waardoor men op zoek ging naar een

⁷⁸ Vondel (1928), vs. 558.

⁷⁹ Vondel (1928), vs. 569.

⁸⁰ Vondel (1928), vs. 570-571.

⁸¹ Vondel (1928), vs. 572.

⁸² Vondel (1928), vs. 581-582.

⁸³ Vondel (1928), vs. 584-585.

⁸⁴ Vondel (1928), vs. 594.

⁸⁵ Vondel (1928), vs. 1835-1836.

ander soort van beleid. Gekaderd binnen de contouren van Foucaults begrip kunnen we dit als een verschuiving lezen van een soeverein model naar een meer gouvernementeel model.

3.2 *Recht*

Voor een tweede overeenkomst tussen De Groots tekst en *Gijsbreght van Aemstel* wil ik focussen op hoe het recht van oorlogsvoeren wordt vormgegeven. In de theatertekst is het immers opvallend dat Gijsbreght, hoewel zijn stad onder vuur ligt, geen enkele keer zelf de wapens ter hand neemt. Hij begeeft zich wel in de strijd, maar hij observeert daar enkel: 'Ick zal terstond om hoog gaen zien van Schreiers toren'⁸⁶; 'Daer klom ick op een' boom, nu dor en zonder lover/ En luisterde en zaghe toe, hoe't met d'abdijs verging'.⁸⁷ Iets actiever zien we hem wel zijn troepen aanmoedigen: 'Ik vloogh'er heen, en zocht te stillen die vast kreeten/ En gaf hen moed.'⁸⁸ We kunnen hem zelfs in een ondersteunde rol zien wanneer hij tevergeefs het Raadhuis tracht te barricaderen: 'En brengt vast zoden aen, en steenen, paelen, bedden/ En bulsters, en al't geen den zeedijck stutten kan'.⁸⁹ Hij ziet wel veel gruwel: 'De dooden lagen vast langs burregghwal en straeten'⁹⁰. De gruwel wordt ook steeds erger: 'De lijcken groeien aen, en leggen ondereen/ Met 't aenzicht na de straet gekeert of op hun ruggen'.⁹¹ Daarnaast raakte Gijsbreght zelfs zelf gewond door een steen die zijn borst schampte:

'K ontfing geen leedt, alleen mijn boezem zaghe bemorst
Van bloed, vermits een kay, geslingerd langs mijn borst,
Het vel had afgeschuurt, en effen 't vleesch gewreven.'⁹²

Maar toch zien we hem zelf geen genadestoot uitdelen. Tijdens de belegering, die Gijsbreght als onrechtvaardig beschouwt, lijkt het wel of hij weigert het recht in eigen handen te nemen. Hij verdedigt zich en spreekt de manschappen moed in, maar hijzelf trekt niet ten oorlog.

De weigering om zelf het zwaard te hanteren lijkt op het eerste gezicht een contraproductieve houding, maar wanneer we naar het traktaat van De Groot kijken kunnen we dit beter gaan begrijpen. De Groot waarschuwt immer dat onrechtvaardige oorlogen en bloedvergieten nooit een goede afloop kan kennen. Hij wijst ons op het lot van de Joden: 'We know what has been the out-

⁸⁶ Vondel (1928), vs. 850-851.

⁸⁷ Vondel (1928), vs. 1374-1375.

⁸⁸ Vondel (1928), vs. 1382-1383.

⁸⁹ Vondel (1928), vs. 1298-1299.

⁹⁰ Vondel (1928), vs. 1115.

⁹¹ Vondel (1928), vs. 1126-1127.

⁹² Vondel (1928), vs. 1595-1597.

come of the wars which the Hebrew undertook rather from over-confidence in their own powers than from sheer necessity.⁹³

De Groot verwijst hier vermoedelijk naar de eerste Joods-Romeinse oorlog waarbij de Joden omwille van intolerantie het onderspit moesten delven tegen het leger van Titus.⁹⁴ Zelfs de Hebreeuwse staat, die hij in zijn traktaat als voorbeeld stelt, is aantoonbaar in gebreke wanneer het recht in eigen handen wordt genomen. Wanneer iemand echter rechtvaardig handelt en zijn lot in de handen van God legt, hoeft deze persoon niets te vrezen:

Did [H]e not so long confound the enemy's strategy by discord, their wealth by plundering and their military strength by mutiny and did he not achieve numerous other things which even at first glance should make us satisfied as to how safely men who obey [H]is laws may rely on God?⁹⁵

Wanneer Gijsbreght zich niet verliest in wraakzuchtig bloedvergieten hoeft hij dus niets te vrezen. De gruwel die hij ziet en de angst die dat teweegbrengt mag geen raadgever zijn om ten oorlog te trekken. De Groot waarschuwt immers: '[N]o fear should ever be so great as to impel us to injure a fellow-man in any way (...)'.⁹⁶

Wanneer we dit beschouwen vanuit Foucaults begrip, kunnen we begrijpen dat de oude gedachte van wraak en weerwraak wordt verlaten. Corien Glaudemans toont in *Om Die Wrake Wille* (2004) aan dat er in Holland en Zeeland tot in de zestiende eeuw geen verbod gold op wraakneming na moord of doodslag. De Mozaïsche wet die stelde dat wie een mens doodde ook zelf gedood moet worden was in de late middeleeuwen nog springlevend. Hoewel dit vaak leidde tot escalaties van geweld, was de bloedwraak in het rechtsbewustzijn verankerd.⁹⁷ Vooral bij de adel was er een cultuur van veten. Die adelsveten ontleenden hun bestaansrecht voornamelijk aan het feodale stelsel:

Het was een voortdurend probleem voor middeleeuwse machthebbers om de loyaliteit van hun vazallen te behouden. De lokale heren voelden eerder een sterke band met de directe omgeving dan met een verre vorst. Zij namen de wapens op om de eigen regio te verdedigen en bouwden hiermee een eigen machtspositie op.⁹⁸

⁹³ De Groot (1984), 77.

⁹⁴ In het jaar 66 voelden de Joden zich geprovoceerd door de Grieken die vogels offerden voor hun synagoge. De Romeinen grepen niet in, wat samen met een dispuut over belastingen de gemoederen hoog deden opblazen. Joden begonnen willekeurige Romeinse burgers aan te vallen, waarna het dispuut escaleerde. Het leidde tot een oorlog waarbij Titus in 70 aan het langste eind trok en Jeruzalem deed vallen. Voor een uitgebreide achtergrond bij deze oorlog zie: Sorek (2008), 15-44.

⁹⁵ De Groot (1984), 79.

⁹⁶ De Groot (1984), 77.

⁹⁷ Glaudemans (2004), 68-69.

⁹⁸ Glaudemans (2004), 35.

Na het afbrokkelen van het feodale bestuur diende men dus ook op een andere manier met de rechtspraak om te gaan. De veten escaleerden vaak tot een ware verwoestinggolf, wat een harmonieuze samenleving in de weg stond.⁹⁹ Bij zowel De Groots traktaat als *Gijsbreght van Aemstel* zien we dat er nagedacht wordt over hoe dit vormgegeven kan worden. De Groot stelt heel direct dat er niet mag overgegaan worden tot geweld. In het geval van *Gijsbreght van Aemstel* krijgen we een edelman te zien die niet overgaat tot geweld. Net zoals De Groot het stelt mag men het recht niet in eigen handen nemen, maar moet men vertrouwen op God. Door die verantwoordelijkheid aan God toe te wijzen, wordt een rechtspraak waarbij het recht in eigen handen dient genomen te worden ontkracht. God kan op deze manier fungeren als een morele basis om de spiraal van wraak en weerwraak te doorbreken. De engel Rafaël geeft ons mee dat het inderdaad dankzij die houding is dat ze gered worden, ‘want zonder God/ en onze hulp, ’t was omgekomen met dit slot.’¹⁰⁰ Rafaël gebiedt Gijsbreght: ‘Verlaet uw wettigh erf’¹⁰¹ en ‘(...) trekt na’t vette land van Pruisen’.¹⁰² Daar moet hij zich verschuilen tot de wraak bekoeld is. Hoewel Amsterdam de gruwel heeft moeten doorstaan zal ook de stad weer voorspoed kennen. Er zal nog flink wat strijd moeten geleverd worden, toch ‘Verheft uw stad haer kroon tot aen den hemel toe’.¹⁰³

Dit toont niet alleen aan dat de afbrokkeling van de feodale structuur verstrekkende gevolgen had, maar laat ook zien dat er een geheel andere logica aan de basis ligt. Er is nu veeleer sprake van een economie van de macht. Allereerst wordt er niet meer blind gegrepen naar het zwaard. Zowel in De Groots traktaat als in *Gijsbreght van Aemstel* wordt het patroon van geweld doorbroken. Wraak escaleert snel tot een spiraal van geweld. Een stuk als *Gijsbreght van Aemstel* toont dit duidelijk aan. Enkel en alleen om de dood op Floris V te wreken ligt heel Amsterdam in puin. Een goed geordende staat, zoals de Republiek dat beoogde te zijn, die in het middelpunt van de wereldeconomie staat kan zich geweld niet veroorloven en moet een stabiele en betrouwbare marktplaats kunnen aanbieden. Het geweld dat ze gekend hebben tijdens de opstand tegen de Spanjaarden was bijvoorbeeld rampzalig geweest voor de economie.¹⁰⁴

Het fragment met Rafaël toont ook aan dat er, zoals Foucault het omschreef, opgeschoven wordt naar een beschermingsmechanisme. De juridico-legale en disciplinaire mechanismen houden immers vast aan de letter van de wet. Dat zou betekenen dat volgens de Mozaïsche wetten, die in de middeleeuwen nog

⁹⁹ Glaudemans (2004), 170-208.

¹⁰⁰ Vondel (1928), vs. 1851-1852.

¹⁰¹ Vondel (1928), vs. 1828.

¹⁰² Vondel (1928), vs. 1858.

¹⁰³ Vondel (1928), vs. 1840.

¹⁰⁴ Zie bv. Israel (1991), 48-50.

steeds van kracht waren, Gijsbreght het geweld zal moeten beantwoorden met geweld. Gijsbreght verdedigt zich wel en probeerde te redden wat er te redden viel, maar beantwoordt het geweld niet. Hij kiest voor een ander soort van recht, dat we eerder als natuurrecht kunnen duiden, waarbij de dader niet bestraft moet worden met het onrecht dat hij zelf aangedaan heeft.¹⁰⁵ Daarnaast maant Rafaël Gijsbreght expliciet aan om af te zien van zijn wettelijk erfrecht. Als Gijsbreght zich zou houden aan de letter van de wet en niet uit Amsterdam zou wijken, zou dat de ondergang van zowel zichzelf als de stad betekenen. Het vasthouden aan de wet zou dus contraproductief blijken. In de plaats daarvan moet men de processen die aan de gang zijn los laten. Pas wanneer Gijsbreght Amsterdam de rug toekent en daar de zaken hun gang laat gaan, zal dat er voor zorgen dat zowel Gijsbreght als Amsterdam een voorspoedige toekomst zullen kennen.

4. CONCLUSIE

Met deze analyse heb ik geprobeerd aan te tonen dat, naar analogie met Foucaults theoretisch begrip, een ‘gouvernementele lezing’ van *Gijsbreght van Aemstel* een nieuw licht op de tekst kan werpen. Tegen de achtergrond van de contemporaine politieke debatten heb ik aannemelijk willen maken dat enkele van deze ideeën omtrent het ordenen van de staat ook in *Gijsbreght van Aemstel* te vinden zijn. Van de verschillende invloeden op het stuk, zoals onmiskenbaar ook P.C. Hooft, heb ik me voor deze analyse toegespitst op de vroege ideeën van Hugo de Groot. Met zijn *De Republica Emendanda* wilde hij actief en heel direct een stem vertegenwoordigen in het debat rond hoe de staat zich zou moeten ontwikkelen. Sommige van deze ideeën lijken ook in Vondels stuk vervat te zitten. Hierdoor zouden we kunnen zeggen dat Vondel zich niet alleen inschreef in een discours rond politieke theorieën, maar ook hoe hij meehielp dat discours op een literaire manier vorm te geven en uit te dragen.

Tegelijk toont het ook aan dat het inzetten van historische stof contemporaine belangen kon dienen. Vondel maakte voor het middeleeuwse verhaal van *Gijsbreght van Aemstel* gebruik van zeventiende eeuwse erecodes. Op die manier sloot de tekst toch aan bij leefwereld van het publiek. Doordat de tekst direct tot de toeschouwer sprak konden de impliciete politieke instructies ook geïnternaliseerd worden, waardoor *Gijsbreght van Aemstel* kan gelezen worden als een politieke theorie in een literaire praktijk. Alle bestuurders, die zich als afstammelingen van Gysbreght van Aemstel wilden profileren, kunnen aan

¹⁰⁵ Dit kadert tevens binnen een breder debat omtrent het gebruik van de Mozaïsche wetten. Volgens protestante denkers, zoals Calvijn, golden de Oud-Testamentische Mozaïsche wetten niet voor iedereen en alle tijden. In plaats daarvan zou hij wijzen op de natuurwetten, de door God ingestelde algemeen geldende wetten, die een universele toepasbaarheid hebben. Zie Koetsier (2003), 67 en Sekulow (2006), 322-324.

Gysbreght een voorbeeld nemen. Tegelijk kon de regionale held die Gysbreght was, eveneens een lichtend voorbeeld zijn voor de nationale politiek. Gysbreght werd voorgesteld als een rechtvaardig man die zich tegen geweld kant, het algemeen belang nooit uit het oog verliest, en steeds daar is om zijn volk te helpen en te ondersteunen. Kortom, allemaal deugden die Amsterdam graag in de toenmalige bestuurders had willen zien.

BIBLIOGRAFIE

- Albach, B., *Drie Eeuwen 'Gysbreght van Aemstel': Kroniek van de Jaarlijkse Opvoeringen*, N.V. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, Amsterdam, 1937.
- Bloemendal, J. (red.), *Drama, Performance and Debate: Theatre and Public Opinion in the Early Modern Period*, Brill, Leiden, 2013.
- Blom, J.C.H. (red.), *Geschiedenis van de Nederlanden*, HB Uitgevers, Baarn, 2006.
- Burke, P., *Venetië en Amsterdam: een Onderzoek naar Elites in de Zeventiende Eeuw*, Agon, Amsterdam, 1991.
- De Groot, H., 'De Republica Emendanda: A Juvenile Tract by Hugo Grotius on the Emendation of the Dutch Polity', in: Eyffinger, A. (red.), *Grotiana*, New Series, 1984, 5, 66-121.
- Den Tex, J., *Oldenbarnevelt*, Tjeenk Willink, Haarlem, 1966.
- Duits, H., *Bartolomeusnacht tot Bataafse Opstand*, Verloren, Hilversum, 1990.
- Foucault, M., *Sécurité, Territoire, Population*, Gallimard Seuil, Parijs, 2004.
- Foucault, M., *Security, Territory, Population*, Picador, New York, 2009.
- Glaudemans, C., *Om die Wrake Wille: Eigenrichting, Veten en Verzoening in Laat-Middeleeuws Holland en Zeeland*, Verloren, Hilversum, 2004.
- Groenveld, S., *Het Twaalfjarig Bestand 1609-1621: de jongelingsjaren van de Republiek der Verenigde Nederlanden*, Haags Historisch Museum, Den Haag, 2009.
- Groenveld, S., *Unie-Bestand-Vrede: Drie Fundamentele Wetten van de Republiek der Verenigde Nederlanden*, Verloren, Hilversum, 2009.
- Israel, J. I., *Nederland als Centrum van de Wereldhandel 1585-1740*, Van Wijnen, Franeker, 1991.
- Israel, J. I., *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness and Fall (1477-1806)*, Clarendon Press, Oxford, 1998 [1995].
- Kantorowicz, E., *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton University Press, Princeton, 1997 [1957].
- Klinkert, C.M., *Nassau in het nieuws: nieuwsprenten van Maurits van Nassaus militaire ondernemingen uit de periode 1590-1600*, Walburg Pers, Zutphen, 2005.
- Knapen, B., *De Man en Zijn Staat: Johan van Oldenbarnevelt 1547-1619*, Bert Bakker, Amsterdam, 2008.
- Koetsier, L.S., *Natural Law and Calvinist Political Theory*, Trafford, Victoria, 2003.
- Konst, J.W.H., *Fortuna, fatum en providentia Dei in de Nederlandse tragedie: 1600-1720*, Verloren, Hilversum, 2003.

- Koppenol, 'Nodeloze onrust: Het "roomse karakter" van Vondels *Gysbreght van Aemstel*' in: *Nederlandse Letterkunde*, 4, 1999.
- Korsten, F.W., *Vondel Belicht: Voorstellingen van Soevereiniteit*, Verloren, Hilversum, 2006.
- Korsten, F. W., *Sovereignty as Inviolability: Vondel's Theatrical Explorations in the Dutch Republic*, Verloren, Hilversum, 2009.
- Lindenberger, H., *Historical drama: the relation of literature and reality*, University of Chicago Press, Chicago, 1975.
- Mout, M.E.H.N., *Plakkaat van Verlatinge*, Historische Uitgeverij, Groningen, 2006.
- Prandoni, M., *Een Mozaïek van Stemmen: Verbeeldend Lezen in Vondels Gysbreght van Aemstel*, Verloren, Hilversum, 2007.
- Prandoni, M., 'Staging the History of Amsterdam in Vondel's *Gysbreght van Aemstel*: A Non-Confessional Dramatic Contribution to the Narrative of the Dutch Revolt', in: Bloemendal, j. (red.), *Drama, Performance and Debate: Theatre and Public Opinion in the Early Modern Period*, Brill, Leiden, 2013
- Sekulow, J., *Witnessing their Faith: Religious Influence on Supreme Court Justices and their Opinions*, Rowman & Littlefield, Oxford, 2006.
- Smit, W.A.P., *Van Pascha tot Noah*, Tjeenk Willink, Zwolle, 1956.
- Smits-Veldt, M.B., Samuel Coster, *Ethicus-Didacticus: Een onderzoek naar dramatische opzet en morele instructie van Ithys*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1986.
- Sorek, S., *The Jews Against Rome: War in Palestine AD 66-73*, Continuum, Londen, 2008.
- Sterck, J.F.M., *Oud en Nieuw over Joost van den Vondel*, Het Kompas, Mechelen, 1932.
- Van Gelderen, M. & Q. Skinner (reds.): *Republicanism: A Shared European Heritage: Volume I Republicanism and Constitutionalism in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Velema, W.R.E., 'That a Republic is Better than a Monarchy': Anti-Monarchism in Early Dutch Political Thought', in: Van Gelderen, M. & Q. Skinner (reds.): *Republicanism: A Shared European Heritage: Volume I Republicanism and Constitutionalism in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Vondel, J. Van den, 'Gijsbreght van Aemstel: d'Ondergang van zijn Stad en zijn Balingenschap', in: Sterck, J.F.M. (red.), *De Werken van Vondel*, Maatschappij voor Goede en Goedkope Lectuur, Amsterdam, 1928.
- Vondel, J. Van den & M.B. Smits-Veldt (red.), *Gysbreght van Aemstel*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 1994.
- Vosters, Simon A., *Het beleg van Breda in het wereldnieuws*, Delft, Eburon, 1987.